

4. Опозиція «неозначена кількість, тотожна іншій кількості – неозначена кількість, що не дорівнює іншій кількості» також є контрадикторною. Поняття «тотожний» є точкою відліку на квантитативній осі. Будь-який нетотожний кількісний показник є меншим або більшим за нормативну точку й займає місце зліва чи справа від неї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наукова думка, 1992. – 222с.
2. Городенська К. Г. Вираження неозначеної кількості засобами української мови // Мовознавство. – 1978. – №4. – С.18 – 21.
3. Дизенко Н. Д. Листья – дождем, слезы – ручьем // Русская речь. – 1986. – №3. – С.88 – 92.
4. Дмитрук В. І. Квантитативні слова в сучасній українській мові: Дис. ... канд. філол. наук. – Кіровоград, 1998. – 199 с.
5. Ломов А. М. Двусоставные количественные предложения // Простое предложение: научный анализ и преподавание в школе и вузе: Межвузовский сборник научных трудов. – Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1990. – С.88 – 101.
6. Новиков Л. А. Семантика русского языка: Учеб. пособие. – М.: Высшая школа, 1982. – 272 с.
7. Новицкая В. В. Лексика с количественным значением в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – М., 1978. – 16 с.
8. Полянский А. Н. План содержания категории количества в русском языке // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – 1984. – №1. – С.34 – 41.

Semantic Structure of indefinite quantative phenomenon is analyzed, the methods of indefinite quantative predicates are characterized in this article.

Key words: quantative predicate, quantification, indefinite quantity, grammar means of expressing quantitative predicates.

С.В.Котляренко

ПРОБЛЕМА СТРУКТУРНОГО ТИПУ РЕЧЕННЯ

Пізнати і визначити природу речення намагалися не тільки мовознавці, а й логіки, філософи, психологи і навіть математики.

У сучасних синтаксичних теоріях просте речення розглядають як багатоаспектну синтаксичну структуру, компоненти якої становлять складну ієрархізовану систему відповідного ярусу (власне-

синтаксичного, семантико-синтаксичного, семантичного, функціонального). Загальний напрям сучасного вчення про просте речення характерний домінуванням вербоцентричної теорії, пильною увагою до предиката, його здатності формувати синтаксичний, пропозиційний і супрапропозиційний аспекти речення як комунікативної одиниці. Особливу роль дієслова в реченні відзначав ще О.Есперсен: "При сполученні дієслова із займенником або з іменником видно, що дієслово надає сполучуваності особливого характеру викінченості і утворює (більшою чи меншою мірою) завершене висловлення, чого не спостерігається при сполучуваності іменника або займенника з прикметником або прислівником" [3, 95]. Цим чином, підкреслюється властивість предиката містити у собі макет майбутнього речення і програмувати набір позицій для семантичних наповнювачів. З одного боку, відображаючи логіко-предметні відношення між учасниками позамовної ситуації, він формує семантичну структуру речення, а з іншого – впливає на характер його внутрішньо-синтаксичної організації. Цю властивість предикат отримує від дієслова, яке найтипніше його виражає, від його категорійної семантики, яка може бути самодостатньою (абсолютивною) або несамодостатньою, тобто потребувати для своєї реалізації доповнення певними синтаксичними і семантичними компонентами. Американський лінгвіст У.Чейф зауважує, що "...природа дієслова визначає, що буде становити інша частина речення, зокрема, які іменники будуть дієслово супроводжувати, який стосунок до нього будуть мати ці іменники і як ці іменники будуть характеризувати в семантичному плані" [9, 115]. Здатність дієслова-предиката відкривати функціональні позиції для заповнення їх учасниками дії на формально-синтаксичному рівні речення називають його валентністю, а на семантико-синтаксичному – інтенцією. Набір функціональних позицій конкретного дієслова, вжитого в певному значенні, утворює валентісно-інтенційне поле, що характеризує це дієслово в конструктивному плані. У мовленні функціональні позиції дієслова-предиката можуть бути реалізовані або нереалізовані, тому нереалізовані позиції мають потенційний характер [13, 125]. Отже, формально-синтаксична і семантична валентність у реченні пов'язується передусім із дієсловом-предикатом, бо воно є конструктивним центром речення, синтаксично не залежить від інших членів, тобто характерне менш активною сполучуваністю. Так у лінгвістичній концепції О.Потебні дієслово є найбільш абстрактною, гнучкою, конструктивною і вічно прогресуючою категорією людської мови. "Дієслово створює речення" [7, 60], – це твердження об'єднує сучасні концепції тих учених, які визнають дієслово репрезентом згорнутого макету речення (Й.Андерш, Н.Арват, І.Вихованець, Г.Золотова та ін.).

Учення про структурну схему простого речення (модель) виникло в Чехословаччині і розроблялось спочатку представниками чеської і словацької лінгвістичних шкіл (В.Матезіус, Ф.Данеш, П.Адамець, К.Гаузенблас, М.Кубик та ін.), які виступили проти розуміння речення лише як одиниці плану мовлення.

Кожне речення як комунікативна одиниця репрезентує певну інформацію. Разом із тим воно входить до системи моделей речення, подібно до слів, що об'єднуються в тематичні класи, лексико-семантичні групи або лексико-граматичні розряди. Тому під моделлю речення розуміємо узагальнену схему, яка дозволяє представити усе те багатоманіття конкретних речень мови у вигляді змодельованих синтаксичних структур. Досліджуючи цю проблему, Т.Ломтев зазначав, що "...позиційна модель речення є готовою єдністю, вона відтворюється в мовленні, а не витворюється, тому речення є одиницею мови, а не мовлення. Той, хто знає слова, їх форми і морфеми, той ще не знає мови. Одиницями мови виступають не лише слова, їхні форми, морфеми, а й позиційні моделі речення. Речення тому й виступає одиницею мови, що воно становить готову позиційну модель, позиційну структуру" [5, 190]. Поставивши питання, "...чи обмежується речення повністю лише конкретним моментом висловлення і чи зумовлено воно як лінгвістичний факт у цілому тільки індивідуальною ситуацією мовлення", В.Матезіус дійшов висновку, що речення в мові виступає як абстрактна модель, а в мовленні реалізується як конкретний вислів, але важко визначити напевне, яку модель варто кваліфікувати у певній мові як модель речення, а яку ні [6, 236-237].

Услід за І.Вихованцем у дисертаційному дослідженні визнається твердження, що "...у сфері мови синтаксичні одиниці потрібно аналізувати як типові, абстраговані від мовленнєвих репрезентацій зразки, моделі, за якими утворюються конкретні синтаксичні одиниці. У сфері мовлення реалізуються мовні зразки, з одного боку, і породжуються нові синтаксичні явища, які можуть закріпитися синтаксичною системою, з другого боку" [67, 47-48].

На сучасному етапі лінгвістичних досліджень є два розуміння моделі (структури, схеми, формули) речення, за якими поняття мінімуму компонентів орієнтоване або на формальну організацію речення як предикативної одиниці, або на формальну і семантичну структуру речення, тобто сукупну реченнєву достатність. Багато дослідників сходяться на тому, що основу будь-якого

речення формують головні члени (підмет і присудок у двоскладному реченні, головний член односкладних речень), утворюючи предикативний мінімум. Під ним, за словами Н.Шведової, розуміють своєрідний "...синтаксичний зразок, який має свою формальну організацію і своє мовне значення, за яким може бути побудоване окреме поширене (елементарне) речення" [10, 84]. Таке розуміння мінімуму речення ґрунтоване на ученні про головні члени речення. Таким чином, необхідною і достатньою умовою для конструювання речень є наявність граматичного мінімуму. Але граматично достатня побудова не завжди здатна виражати закінчену думку, тобто бути реченням, бо реальне речення має не лише граматичну, але й інформативну достатність. Цей найвищий ступінь абстракції не завжди збігається з реальним реченням, здатним означати ситуацію і функціонувати як комунікативна одиниця. Речення не існує поза комунікацією, воно і є комунікацією, повідомленням. Як відносно самостійна одиниця мови воно передає певну думку, інакше кажучи, все речення є цілісним повідомленням, а не яка-небудь його частина окремо. У такому розумінні повідомляє щось не предикат, ця можливість взагалі виключена, бо наявність предиката уже передбачає наявність суб'єкта. Повідомлення є повідомленням думки; відносно закінченою одиницею думки є судження, а речення передає цю думку. Заперечуючи протиставлення "граматичної достатності" та "інформативної достатності" предикативної одиниці, І.Распопов писав, що "...речення – така лінгвістична одиниця, яка призначена для вираження усвідомлених повідомлень, а не синтаксичних категорій модальності та часу самих собою, тому "інформативно недостатніх" речень просто не існує" [8, 69].

Посилення наукового інтересу до семантики синтаксису дозволило лінгвістам відмовитися від загальноприйнятої думки про існування односкладних структурних схем. Таким схемам приписують значення констатації існування предмета, явища, часу, місця; предмета і його ознаки (дії, стану, якості, кількості, належності); відношення одного предмета до іншого. Отже, всі схеми як мінімум двоскладні, незважаючи на те, що і суб'єкт і предикат можуть бути уявними.

Предикативне відношення передбачає три позиції, три знаки: суб'єкта, предиката і відношення, – внаслідок чого трикомпонентні схеми не менш поширені, ніж двокомпонентні. Є й чотирьохкомпонентні схеми, бо зустрічаються дієслова, що передбачають своєю семантикою не менше двох актантів. Фактично кількість обов'язкових поширювачів можна визначити, як "від одного до багато", але практично до структурної схеми входить більше чотирьох компонентів лише у виняткових випадках. Такий кількісний склад моделей можна пояснити полікомпонентністю семантики предиката, хоча окремі синтагматичні семи таких предикатів завжди факультативні. Зазвичай у реченні розкривається одна-дві із можливих придієслівних позицій, а решта уже відома із контексту чи ситуації. Отже, семантична структура дієслова виявляється в його функціонуванні як структурного центра речення, де реалізовані не усі його валентні властивості, а лише ті, які узгоджені із структурно-семантичною будовою речення, незважаючи на те, що саме реалізація валентностей дієслова визначає "багатомісність" предиката. Чим менше актантів названо, тим сильнішим повинен бути зв'язок з компонентом чи ситуацією. Т.Ломтев писав, що "...модель речення – це ціле, яке складається із постійних елементів, що об'єднані закономірним зв'язком. Модель речення є залишком після відкидання з речення його змінних або індивідуальних елементів" [5, 146]. До того ж семантику речення та його структурний мінімум дослідник вважав нерозчленованими: "Модель речення має абстраговану формальну значущість, у якій фіксується загальний характер відношень між предметами та загальний характер її структурних елементів" [4, 68].

Загальновідомо, що компонентний склад речення можна максимально розширити, увівши до його складу різні за семантикою члени, і максимально звузити, залишивши в його структурі лише ті члени, які виконують конститутивну функцію, тобто утворюють той зміст, що співвіднесений у свідомості мовців із "мініфрагментом" навколишнього світу. Саме це і стало підставою для виділення синтаксичних одиниць двох типів: мінімальних структурних схем речення і розширених структурних схем речення. Перші з них включають такі сполуки форм слова (чи одну форму слова), які за допомогою відповідного лексичного наповнення передають реальну інформацію. Мінімальні структурні схеми речення органічно входять до розширених структурних схем. Останні відрізняються від перших тим, що конституційовані на базі необхідних, або валентно-зв'язаних, членів речення, присутність яких у реченні є обов'язковою. Отже, виділення розширених структурних схем зорієнтоване не на формальні зовнішні ознаки речення, а на його інформативно-семантичний рівень.

Підсумовуючи сказане, можна констатувати, що реченнєвий простір може бути вузьким і широким. Вузькість пов'язується із строго визначеними межами речення, з укладанням речень у відповідні структурні схеми. Вузьке розуміння речення зводять до входження у його семантичну структуру синтаксично релевантних семантико-синтаксичних відношень, які прогнозовані дієслівним

предикатом, "...тобто його здатністю вимагати лише певні формально-синтаксичні і семантико-синтаксичні компоненти, необхідні для розкриття його релятивної семантики". Для широкого не характерні обмеження, мовець відповідно до різних комунікативних потреб уводить додаткові конкретизатори. Широке розуміння пов'язане з включенням до складу речень "...усіх семантико-синтаксичних відношень конкретного речення-висловлення; власне, йдеться про врахування усіх відображених у структурі речення логіко-семантичних відношень предиката" [1, 15].

Аналізуючи мінімальні реченнєві структури, Й.Андерш зазначає, що вони "...мають знаковий характер, який дозволяє аналізувати їх у двох аспектах – формальному і семантичному. З першим пов'язується конституювання валентнісних структур речення, а з семантичним – інтенційних. Доцільно розрізнити два рівні визначення валентнісних та інтенційних структур речення – абстрактний і конкретний, виділяючи на першому з них абстрактні валентнісні та інтенційні типи мінімальних реченнєвих структур, а на другому – їх конкретні морфолого-синтаксичні та лексико-семантичні реалізації, тобто структурні та семантичні моделі речення" [2, 125]. До цього слід додати, що формально-синтаксична та семантико-синтаксична структури речення є діалектично взаємопов'язаними й взаємозумовленими явищами і разом утворюють комплексну мінімальну реченнєву структуру; останню можна визначити як таку семантико-синтаксичну одиницю, компоненти якої зумовлені валентнісно-інтенційними властивостями дієслова у ролі предиката. Так, у мовознавстві розроблено ряд класифікацій речень на основі валентнісних характеристик предикатів (Ломтєв 1979; Алісова 1971; Москальська 1974; Андерш 1987 та ін.). В оформленні структурних моделей речення беруть участь різні морфологічні категорії, одні з яких є синтаксично релевантними, тобто впливають на конституювання і розрізнення моделей, інші такого впливу не мають, а лише спричиняють внутрішньомодельні зміни, які не порушують єдності моделей: до перших належить передусім категорія відмінка іменників, а до других – категорії роду, числа, виду, часу та ін. [2, 125-127].

Формування структури речення розпочинається з вибору головного семантичного компонента – дієслова-предиката, яке, за словами У.Чейфа, зумовлює "...уведення одного чи більше іменників, кожен з яких є носієм одного з кількісно обмежених можливих відношень із дієсловом" [9, 337], тобто предикатний знак, відповідно до своєї семантичної валентності, формує набір позицій для семантичних партнерів. Ці семантичні наповнювачі мовознавці позначають різними термінами: актанти і сирконстанти (Л.Теньєр, Ю.Апресян); імена предикатних предметів (Т.Ломтєв); іменні компоненти (Т.Алісова); комплєменти (С.Кацнельсон); глибинні відмінки (Ч.Філлмор); іменники або аргументи (У.Чейф); субстанційні синтаксеми (І.Вихованець).

Статус другорядних членів речення, на відміну від головних, не є однаковим: вони можуть отримувати обов'язкову і факультативну позицію. Кардинальних розходжень у поглядах вчених з цього приводу не виникає. До складу ядра включаються всі граматичні члени, які займають при присудку позиції, зумовлені його лексичною і формальною репрезентацією, а також ті функціонально-синтаксичні позиції, що вимагають обов'язкового заповнення. Нвйчастіше обов'язковий поширювач – це член речення, який прогнозований лексико-семантичною чи морфемною валентністю предиката, або загальним значенням висловлення, і надає реченню значеннєвої самостійності. Він не може бути вилученим із речення, бо його вживання викликане семантико-синтаксичними, а не контекстними умовами. Обов'язкову сполучуваність (чи "детермінацію дієслівного оточення") пов'язують із сильним керуванням, закінченістю конструкції. Різниця між сильним і слабким керуванням, детермінуючими і потенційними елементами простежується недостатньо чітко, тому немає певних критеріїв, згідно з якими можна віднести чи не віднести певний актант до структурної схеми. Але кількість компонентів у структурі повинна бути достатньою для того, щоб висловлювання не втратило свою пропозиційну семантику і не виявилось граматично неправильним. У самому понятті "облігаторний поширювач" є протиріччя: термін "поширювач" передбачає факультативність вживання, на відміну від терміна "облігаторний". У багатьох випадках без поширювачів схема не може слугувати зразком для побудови висловлювання, що виражає закінчену думку, тому у випадку семантичної недостатності одного із головних членів у прислівний зв'язок вступають синтаксеми вільного або зумовленого типу. Звідси, поширювач виявляється не факультативним, а обов'язковим. Факультативному поширювачу відводиться периферійна у плані структурно-значеннєвої завершеності роль. Він уносить додаткову інформацію, що є суттєвою з погляду комунікативного значення, але не категорійною.

У ролі обов'язкових предикативних поширювачів виступають додатки та обставини; за ними звичайно закріплюється і можливість факультативності. Усі дослідники визнають той факт, що означення завжди додає до комунікативно-змістового плану речення ту інформацію, опущення якої

не спричиняє реченнєву самонедостатність. Атрибутивно вживаний компонент – узгоджене чи неузгоджене означення – перетворює інформативну надлишковість, що репрезентована синтаксичними структурами, в інформативну діяльність. Функцію атрибутивного конкретизатора виконують різні за семантикою іменники та прикметники. Вступаючи в семантико-синтаксичні зв'язки з атрибутом, факультативний поширювач, що передбачений предикатом, набуває нової синтаксичної якості – обов'язковості, яка зумовлена не значенням предиката, не граматичними факторами, а комунікативною семантикою речення.

Семантико-синтаксичний аспект речення найтісніше пов'язаний і з найбільш "семантичним" глибинним (власне-семантичним) аспектом, і з найбільш "формальним", що виражає реалізацію синтаксичних зв'язків між компонентами речення, тобто поверхневою формально-граматичною площиною речення. Тяжіння до глибинного рівня визначає семантико-синтаксичний рівень як номінативний аспект дієслівного предиката, бо відображає у ньому характер ситуації, події, факту; тяжіння ж до поверхневого рівня визначає семантико-синтаксичний рівень як формалізований аспект структури дієслова-предиката, пов'язаний зі структурою реальних висловлень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерш Й.Ф. Семантико-синтаксичне моделювання простого речення (на матеріалі чеської та української мов) // Зіставні дослідження української, чеської та російської мов: Зб. наук. праць. – К.: Наук. думка, 1987. – с.97-110.
2. Андерш Й.Ф. Валентно-інтенційна структура предиката і типологія простих речень у сучасних слов'янських мовах // Слов'янське мовознавство: Доповіді X Міжнар. з'їзду славістів, Софія, вересень 1988р. – К., 1988. – С.124-136.
3. Есперсен О. Філософія граматики. – М.: Изд-во иностр. лит., 1958. – 404 с.
4. Ломтев Т.П. Парадигматика предложения на основе конвертируемости отношений // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. – М.: Наука, 1969. – С.104-115.
5. Ломтев Т.П. Общее и русское языкознание. Избранные работы. – М., 1976. – 381 с.
6. Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения // Пражский лингвистический кружок: Сб. статей. – М., 1967. – .239-245.
7. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. В. 4 т. – М.: Учпедгиз, 1958. – Т. 1-2. – 536 с.; М.: Просвещение, 1968. – Т.3. – 551 с.; М.: Просвещение, 1977. – Т.4. – Вып.2. – 406 с.
8. Распопов И.П. Что же такое структурная схема предложения? // Вопросы языкознания. – 1976. – № 2. – С. 65–69.
9. Чейф У.Л. Значение и структура языка. Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1975. – 432 с.
10. Шведова Н.Ю. О понятии «регулярная реализация структурной схемы простого предложения» // Мысли о современном русском языке. – М.: Наука, 1969. – С. 67–80.

О.В.Кульбабська

ПРЕДИКАЦІЯ ЯК КРИТЕРІЙ РОЗМЕЖУВАННЯ ЕЛЕМЕНТАРНОСТІ / НЕЕЛЕМЕНТАРНОСТІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

У статті з'ясовано роль предикації у процесах ускладнення речення; доведено, що в елементарному простому реченні представлено основну предикатему, а неелементарне просте речення репрезентує поєднання основної та вторинної предикатем.

Ключові слова: предикація, просте речення, елементарність / неелементарність, предикатема.

Питання про вихідні синтаксичні одиниці належить до першочергових у синтаксичній теорії. Зокрема одним із найважливіших теоретичних принципів внутрішнього розмежування речень як основних синтаксичних одиниць є виділення їх е л е м е н т а р н и х і н е е л е м е н т а р н и х різновидів. “Без уведення цих граматичних понять неможливе адекватне пізнання всього синтаксичного механізму, ієрархії синтаксичних одиниць і внутрішніх та зовнішніх дериваційних відношень у сфері синтаксису” [2, 11].

У 70-80 рр. ХХ ст. учені звернули увагу на те, що просте речення може передавати значний обсяг інформації, ізосемічним засобом якої слугують передусім складні речення (І.Вихованець, К.Городенська, В.Русанівський, Н.Гуйванюк, А.Загнітко, Л.Кадомцева, Н.Арутюнова, Г.Золотова, В.Хегай, Т.Шмельова, М.Черемісіна та ін.). Попри те, поняття синтаксичної елементарності /